

Denne leran måste tagas diupt, åtminstone något under elhvarfwet, efter derofwanföre merendels finnes Wesa och Molja, som intet duger. I denne leran behöfwes och något sand; men ju diupare den tages neder i jorden, ju mindre sand tarfwas deruti, och ibland behöfwes dertil aldeles ingen sand, när man kommer diupt neder.

Skifwerler, som består af små hwhita och blå ränder, är till en stor mon bättre än hwhit leran, och kan på samma sätt förkas; men fordrar mycket sand, om hon ei skal spricka sönder i torkningen, utomlands brukas på åtskilliga ställen derest kaftegel slås, at fästa up leret i Piramider, och låta det stå en tid innan de gagna sig deraf, som gör leret lämpeligare och dugeligare til at emottaga skapnader och glaseringen.

Om man wil se efter, huru mycket det ena leret är bättre än det andra, at hafwa uti Elden, så rullar man åtskilliga klags ler i små Cyndrer, och gör dem alla lika långa, det som då minst krymper i torkningen är det bästa, som hwar och en kan sielf pröfwa och utröna.

Om KEMMANNS BRÖMSKUR
FÖR i Lapland, af CAROL. LINNÆUS, Med.
Doct. och Kongl. Ammiralitets Medicus.

Någen ting är undersammare i hela naturen, än insecternas eller Or-fäens alstrande och öfelse. Den Allwisa Skaparen har så hårligen skickat vårutinnan, at alla menniskjors snille i werlden ej gitter intrasaka det. Med hwad omak och iswer leta icke dese misle kråken up sådane ställen och nästen, at släppa sina ägg uti, som dertil äro måst lämpelige, och i hwilka deras nyfödda ungar, så länge de ännu äro späda, och så upinkuga, at de näppeligen örka röra sig, kunna finna

för sig både föda och bärning, sedan Modren, så snart de blifwit wurpne, öfvergifwit dem? Hållst som et grynne öde gerna gör en anda på hennes lif, så snart hon bur dem fram til werlden.

En skönjes, huru alla Fårillar wärpa sina ägg på sådana wårter, som Maskarna, när de kommit utur skallet, kunna wända sig til föda; somliga Flugor wärpa sina ägg i rutnadt köt efter as: andra i dy och färr: några rånstenar: somliga sticka hol på kälmaskarna och släppa in dem deras hud många hundrade ägg; hwilka der utfläckas och fräta up masken innan de bli til Flugor. Hwaras är kommit, at menniskorna i långliga tider e annat wetat, än at en hel hop kälmaskar ombyttes til flugor. Några falla och fästa sina ägg på Törnbuskar, hwaras på dem växer en hel klasa af ludna och bruna drufwor, som kallas Sömtorn (*Bedeguar*). Somliga wärpa sina ägg på widebuskar, hwaras bladen wäxa tilhopa som en ros, bli brofuge som en blomma, och se ut, som en dubbel lillja: En hafwa Bothanici wäl i hundrade år warit i den tanka, at de finnes et särskildt slags wide (*Species Salicis*) som bar blommor, lika med roser, den de derföre *Salix rosea* kallade. Andra wärpa sina ägg på Ekebladens undra sida, då sielfwa bladet måste wäxa up, til des det ser ut som et rundt Gallåple. Nästan det samma finne wi uppå Asptråders petiolis och *Glechoma*, eller *Hedra terrestris*. Wi röne skönligen om sommartiden på granbuskarna små runda arter liksom smultron, de der änteligen bli til et miöl. Lapparna äta dem, som bär, när de gå i skogen.

Men öfwer alt detta, är intet sällsammare, än at en liten Fluga skal kunna twinga de starkaste orar och raske Hjortar at utfläcka och upföda sina ungar, så at Boskapen eller diuret ofta spiller sit lif derigenom. Denna Fluga eller Styrng (*Oestrus*) qwäljer och plågar korna om sommartiden så gruf-

ufweliga, at de hela dagen måste springa och besa, med anken i wådret, såsom de rastaste hiortar, fast de ofta en lång och mager winterföda äro så wantrefne at de som Benrangel, när de först om wären komma ut på marken. De hafwa således et långt oblidare öde än när böken kommer Gådesårlan (*Motacilla*) eller krukhan (*Turdus*) at utfläcka sina ägg, dock utan at tilskynda dem derigenom något synnerligt qwal och sweda.

När jag år 1732 blef skickad af Societate Reg. Scientiarum Suecica up til Norr, och kom i Junii månad til Luleå Lapmark, hade alla Lapparna flydt til fjällen ifrån Lapmarken, efter deras wanliga plågsed; emedan i den tiden på året kunna uppehålla sina Renar i äggarna för flugor skul. Då jag kom dit, war ännu en annan qwar med sina renar, hwilkas horn, som den tiden äro ludna, miuka, blodfulla och lifa polypos, woro så stungne af Brömsar, at blodet dröp ned af dem. Som dess, qwalde myggen dem alt för et, och så starkt, att de dageligen kommo hem och lade sig wid Lappens föja, och de fagnade sig åt den röf, som Lappen gjorde up af itän swampar: hwilket så mycket kunde åstadkomma, at Renarna fingo en liten stund någon frid och lisa från desse sina hymma fienders stadiga påträngande.

Jag märkte, första dagen jag war kommen til Fjällen, i den Renen, som bar matsäcken och leddes af Tolfen, hushan otaliga gånger, på resan stannade tvärt af, blef så illa som en Stod, eller Catalepticus, med uprest hufvid, upspända öron och ögon, utan at han hwarcken med något drag, hot, eller stryk wille gå utur stället; men litet efter började han på at gå af sig sielf.

Om andra morgonen, sedan jag kom på fjällen och ladt mit soffställe eller sång, utan för en Lapföja, mellan deanne Renen, emedan jag ännu ej blifwit wan wid

Den luft, som war uti Rojan, drefs Renarna fram helt bitida in emot tusende stycken af hundar och poikar, och mißfades både af gamla och unga, män och qvinnor. Här fick jag se, huru Renarna plågades af en osynlig fiende: alla reste up hufvudet på en gång, spärrade ut ögon och öron, spårade med föttern, stodo helt ystre och stilla någon liten tid; men begynte ofta å nyo sin förra rörelse, så hastigt och tillika, at et Compagnie Soldater aldrig skulle kunna snållare och färdigare göra sina exercitier: således buro de sig åt wäl öfwer hundrade gånger. När jag nu sådant hade åskådadt tvåanne gånger å rad, frågade jag Lapparna hwad det war, som kom åt Renarna? Hvilka svarade, at flugorna broade dem. Anteligen, sedan jag länge och granneliga spanat derefter, blef jag warse några flugor, som swingade sig i luften fram och tillbaka, då tog jag mig före at taga fat på dem. När Lapparna det sågo, kommo de mig til hielp, så at jag på en liten stund fick 4 a 5 stycken. Straxt satte jag mig nid, at sönderstycka och beskrifwa dem, då Lapparna stälte sig omkring och undrade storligen uppå mit papper, penna, bleck och skrifsätt. Jag fant då samma Insect wara en

FLUGA, som mycket liknade en Humla til skapnaden; war jämwäl så stor, och luden öfwer alt.

Hufvudet war svart och ludit. Hon hade stora lysande swarta ögon: mellan dem war också svart; men under ögonen blekgult.

Bröstat war stort och ludit; men blekgult både när in til hufvudet och nid emot buken, så at det swarta, såsom et bälte gick omkring bröstet.

Wagen war til sit skaplynde såsom et ägg, något nidsykt, närmast til Bröstat blekgul; men eljest hel och hållen brangul och luden.

Wingarna

Wingarna woro twänne, hwhita genom lysande, långa som magen, lågo öfwer magen och med innersta nnten något öfwer hwarandra.

Lären woro 4, ludne och swarta. Benen och föttern icke, hade 5 delar. På hwar fot woro twänne hwha och fast stora flor, med et litet fiäl under hwarje flo, och et litet mellan flona.

Hornen woro twänne, mycket staccuga.

Munnen liten, utan tänder, eller något synnerligt snyte.

Balancere-stångren på sidan, der Bröfket och Magen ingo tilhopa, med et litet fiäl öfwerhöljde.

Stiarten räckte intet utom kroppen: hade hwarcken ryg eller någon dylik rådelig hwhafhet: icke eller fans i munnen någon gadd; Ty föll jag i diup förundran, huru det kom til, at Renarna skulle så hiskeliggen rymma undan sådana, som dem intet sara kunde. Då jag klände magen, gick stiarten ut, lika som på våra wanliga flugor; den hade 4 Cylindriska eller runda stycken, nästan som et perspectiv, af hwilka det ena låg innom det andra, och kunde af Insectet sielf dragas in och räckas ut; men hade dock intet sårande Instrument. Twänne dagar därefter, som jag hade skärskodat Renarnas ryggar, med deras lilla brömskulor, blef jag warse, at alla Brömskulor woro midt uppå öppna genom et trint hol, som war så litet, at man lätteligen kunde tråda en gås-penna der, om icke något innan til städt emot. Somliga hol woro ännu dubbelt större. Jag märkte, at i botnen på minna hol sat liksom en swart spånd och uphögd hinna, fördenskul tryckte jag med fingren på Brömskulan ett hårdt. Renen kunde ingalunda tola det: Men blef allén, så at jag ännu hårdare fick med fingren trycka der, til des en

PUPPA kom derutur, som war til Kapnaden som et ägg, så stor, som et ek-ållon, hwit, men swart på des trubboga udd, med hwilken den hittat på holet. Hela krogen war fullsat med ringelaktiga och krusiga ränder.

Jag lade den samma jämte Kienhår uti en liten ask, at se om hon icke skulle ombyta sig; men som hon war alt för mycket klämd, och et alt för tidigt abortus, dog hon bort och torkades tillhopa.

En öppnade jag, efter några dagar, åter en Bröms-skula på en annan Kien, och tog den ut på sidorna af holet så nätt, at jag fick puppan hel och utan lyte fram; då flöt utur den sårade brömskulan mycken blod, och änteligen hwar dag et serum såsom war (pus) af en fistel hwilket också skedde på den Kienen, som redan förut blifwit omnämd. Puppan lades åter ibland Kienhår uti min lilla ask, som jag bar hos mig. Efter 2 dagar då dosan öppnades, låg flugan deruti utfläkt, hwaraf jag kunde skönligen se, at hon war just den samma, som jag tilförene omordat.

Sedan märkte jag på Kienen, hwar dag wi reste, som bar mina kläder, och fördes af Tolken, fram för mig, at denna Flugan fölgde oss hela 3 til 4 timar i sänder, och flög alt för et emot Kienens rygg, eller straxt efter honom. Hon hölt stier ten alt stilla uträckt, och förde på des yttersta ända et hwit ägg, så stort som et litet senaps-korn. Jag hade min största fagnad, at se hela dagen igenom denna flugan, såsom min tråagna Följeslagare, ofta tröttna up för än jag: särdeles om lusten war kall. Hon war så warsam och rådder om sitt ägg, at hon ingalunda tordes släppa det ifrån sig ned på Kienen, om Han icke stannade och stod stilla, men fälte det ofta nid på sidan. Så enwis war hon at följa efter Kienen, at hon omsider tröttnade aldeles bort och föll af matthet ned på snöbergen, då hon kunde tagas med händren, såsom hon hade varit aldeles

död

men genast derefter, och då Hon allenast en minut legat
 snön, och fläsat, som et trött Bi, flög Hon up til nästa grös-
 säck, der hon hvilade sig wid påf halfannan minut, in-
 om hon åter flög up och började följa sin kära Ren i hamn
 hål efter.

Då Renarna drefvos ut i bet om morgon och afton,
 kan de blifwit miölkade, war det rät roligt at se på den täf-
 ni, som war emellan hundarna, wallgåfarna och Renar-
 .. Ty Renarna gingo mången gång wäl 6 til 9 slag, om-
 ring kajan, innan de kunde föras ut åt den marken, som
 wallhionen wille. Renen wille gå emot wädret; men wall-
 hionet, at han skulle gå dit ut, som wädret blåste. Jag fun-
 nunderstå, at Renens skäl war, at om han ginge med wä-
 det, skulle denna ledsamma flugan lätteligen följa honom ef-
 ;; men om han ginge emot wädret och skyndade sig, skulle
 na snarare uttrötta detta lilla fräket, enär hon måste arbeta
 fram genom motwäder, och således få någon lisa för henz
 33 entwisa kärlek. Deremot tänkte wallhionet, at om Re-
 nn finge gå mot wädret, skulle han efter sin gamla wana,
 bringa hela dagen, utan at äta, så at ingen honom följa fun-
 ;; men om han ginge med wädret, skulle han wara senfärs-
 g, och trög hela dagen igenom: fastän ingen lapp wiste, at
 see flugor woro wällande til Renarnas kulor eller Curbma.

Här kunde man med förundran skönja Skaparens stor-
 måsterstycke:

Huru han wärjat dese spåda flugor och giordt dem
 onna, lika som Lappen i sin mudd, at de intet måtte frysa
 käl, på dese kalla Nordländska och snöfulla berg.

Huru GUD tillagat en ymnig födda för deras små
 ggar, hela winteren igenom, den de få af Renens war-
 blod, som et foster i sin moders qwed. Huru GUD in-
 tlat dese usla fräken i winterläger, på et alt för lämpes-
 ligt

ligt sätt, då han dem satt innom huden, och utom musclorna på kroppen, det är på et liunt ställe, der hwarfen för stark warma eller köld finnes. Huru G U D utforat Nienens rygg dertill och intet des sidor eller buk, at han ej skulle kunna lägga sig nid, och således klämma dem sönder.

Huru Skaparen deremot klädt Nien med så tät hår, at intet Creatur sådt dem tätare. Hwaraf kommer, at då håren om sommartiden äro längst och skola gå af, stå alla på ryggen uprätte, och losna hår och där från huden. När flugan då släpper ägget på Nienryggen, faller det mellan de uprätta håren nid på hullet. Der kläckes det småningom ut, såsom en liten gnet, hwilken sedan sakta gnager sig in, til des den kommer emellan huld och skin, der den omsider skal stanna. Just på denna tid äro Nienhornen nyss utwurpe, ännu ludna, och på ändarna aldeles miuka, och så öma, at Nienen intet tol, at man på något sätt rör sig wid dem, mycket mindre kan bortrifska eller bortskudda denna gnagande masken med dem.

Men huru underligen få icke desse flugor sit uppehålle och föda, som alt för et flyter til dem? Detta kan jag ei på annat sätt yttra mig öfwer, än en Fontenell: Som til äfventyrs då en Chirurgus öppnar menniskans krop på arm eller ben, gör såret snart igen, om ej något deruti finnes, som ej til sin art kan jämföras med kroppen. Fördenskul om en årt lägges i såret, så går det öpet; til des den samma blifwit bortruten. Så länge man wil, at såret intet skal gro ihop, lägges altjämt en frisk årt deruti, då den gamla tages bort. Således sker också här då det lilla flugofröet gnagit sig genom huden in i kroppen, kan det icke läkas, förr än detta fröet blifwit bortskänit, hwilket ej sker; emedan insectet här äger sit lifs uppehålle.

Huru underligen kommer ock icke denna fluga utur rånge näste? Ty holen på huden wåra intet tilhopa, så ge något heterogenium ligger der innan före. Och flugans mask alt stilla wårer, hwaras huden uphöjes, således utspännes; så blir ock så holet dageligen alt mer och större, hwarigenom masken har en fri andeslett så länge han ligger i Nenen.

Huru underligen födes han icke? hwilket sker derigenom, at masken wänder sig, sätter ut stierten, sticker fram i indrager den samma, til des lanternas upmufas och utspelas: då kryper han ut; gömmer sig, hoptorkas, spric och blir en fluga.

Men öfwer alt detta måste jag stanna i den aldra äldsta förundran, då jag tänker på den stora Sympathie och Antipathie, som är mellan denna Fluga och sinwa Nenen: at han, som är et stort och starkt diur, slås med sina Bukbröder, til det yttersta, och törs mada hornen mot Lappen sielf, skal så mycket rådas för onskelig Fluga, den där allenast lefwer 2 eller 3 weckor tid, och han genom et enda slag med swanken kan dö. Hon åger hwarcken gadd eller tänder, hwarmed skulle kunna göra honom det minsta mehn, och lif: skal han bära så stor rådhsaga för henne, at han flyr i Lapmarkerna up til de högsta snöbergen uti fjällen, törs intet hela dagen gå derifrån nid utur snön, icke alla sin hüngriga maga tilfrids; utan står alt jämt som på waft, med upspärrade ögon, upreste öron, öft hals, sparkar, snyser, skakar kroppen, och westar swanken alt för et. Hwem har lärnt Nenen, at denna fluga kan tilskynda honom något mehn? Fluga deremot ägtar så innerligen efter den, som för henne rymmer och at hon ingen ro eller lisa kan åga de få dagar hon lefwer i frodigaste lefnad. Hon glömmmer bort både mat och hwilo,

hvilso, far hela dagen, i sult och wacker wader efter sin fåra Ren; Hon följer honom så trågit, at hon omsider faller nid på snön, och blir så trött, at hon intet kan röra sitt minsta ben. Detta gör hon endast derföre, at hon måtte få släppa et litet ägg uppå Renens rygg, fast än hon har så många ägg uti sitt qwed, at om alla de ägg en enda fluga äger, skulle skärskilt bli släpte et på hwar Ren, så skulle nåppeligen et helt regemente Renar göra tilfyllest dertil.

Ingen må undra derpå, at jag har utkorat mig et så ringa ämne at skrifa om bland Oeconomiska handlingar, som en fluga är; den skada och mehn et så litet insect åstadkommer hos alla Lappar i hela Lapmarken, har lockat mig dertil; ty

Först måste alla Lappar, de der bo i Lapmarken, lämna hwar sommar, i Junii, Julii och Augusti månader sina hemvisten för denna flugans skull och flytta up i fiällen, fast de också bodde 10 til 14 mil derifrån, så framt de wilja skydda och wårja sina renar. Eljest bli de utmattade af samma flugor, at de nåppeligen kunna hänga tillhopa.

Sedan göra också flugorna så mycket, at Renarna uti sielfwa fiällen intet kunna taga något hull på sig, derlörta sommartiden de eljest borde winna några krafter; t antingen nödgas Renarna stå måst hela dagen på Snöbergen, eller ock om de af Herdarna föras i bet, så få de föga annat taga sig före, än alt för et fås flugorna från sig. Ty miölka ej allenast Majerne eller korna mindre, utan Ceres eller Orarna bli jämnwäl orflösa och äga inga krafter at draga eller bära bördor.

Utom des, så skämmas också skinnen bort, ty der Brömskulan sutit, blir et hol och ärr, som aldrig försvinner, hwilket icke litet minskar priset på desse skinnen.

Andteligen dö också Renarna wäl til tredie delen efter des

se Brömsfulor, dem Lapparna kalla Curbma, enkän-
 ligen då de äro på andra året, ty då känna de största
 äggan deraf.

Här af skönjes hwad förmon skulle tillflyndas Lappar-
 derigenom, om någon kunde finna på et godt och läms-
 git bot häremot; hålst som Lappens hela hushåldning,
 uttrefnad och rikedom grundar sig på Renarnas mycken-

ty plågar man alltid i Lapmarken fråga huru många
 Renar en Lapp äger, då någon wil weta huru rik han är.

Alt hölja Renens rygg med et litet tåcke den tiden
 man släpper sina ägg, hwilket endast sker i Julii månad
 och föga taga lag hos dem, som intet kunna wäfsa,
 äga ofta 500 til 700 Renar.

Alt sticka up Brömsfulan med en Nål, och således
 att puppan wore bättre: jag har så giordt, och funnit,
 fulan sedan runnit som en Fistel, hwilket doch skulle,
 ske, mätta Renen alt för mycket.

Alt smörja ryggen med något denna tiden, lærer in-
 taga lag, hålst som håren då affalla.

Wår wittra Linder skrifwer i sin bok om Frantsoser
 at en lård man Zach. Plantin. sagt honom, at
 Luarna ärligen hade Koppor. Men här af skönjes
 örren på Renensinnen komma af flugor och intet Koppor.

Herr Reaumur gifar, at desse Flugor sticka in sina
 i Boskapens skin, genom en gadd; men jag wil intet
 tro det; ty först finnes ingen gadd uti stierten; se-
 så Renkalfmarna första winteren inga fulor: hwilket
 mer deraf at de Renkalfwar, som blifwit burne om
 ren, äga slätt hår, som alt sluttar sig utföre åt ryggen:
 ägget intet fastna på honom, uti Julii månad;
 de så mycket flera om sommaren derefter, när håren
 oss, och dö desto snarare andra winteren.

Herr Reaumur tror intet, at desse fulor skada
 Boska

Linne

, Carl von. 1741. "Om Renarnas brömskolor i Lapland." *Kungl. Svenska vetenskapsakademiens handlingar* 1, 119–130.

View This Item Online: <https://www.biodiversitylibrary.org/item/209480>

Permalink: <https://www.biodiversitylibrary.org/partpdf/251584>

Holding Institution

Natural History Museum Library, London

Sponsored by

Natural History Museum Library, London

Copyright & Reuse

Copyright Status: Public domain. The BHL considers that this work is no longer under copyright protection.

This document was created from content at the **Biodiversity Heritage Library**, the world's largest open access digital library for biodiversity literature and archives. Visit BHL at <https://www.biodiversitylibrary.org>.